

*Л. С. Піхтовнікова*

*Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*

## **МЕТАМЕТАФОРА: уточнення терміну та підходи до аналізу (на матеріалі україномовних та німецькомовних байок і притч)**

**Піхтовнікова Л. С. МЕТАМЕТАФОРА: уточнення терміну та підходи до аналізу (на матеріалі україномовних та німецькомовних байок і притч).** У статті уточнюється поняття метаметафори, яке є дискусійним у сучасній філології. На прикладах україномовних та німецькомовних байок і притч пояснюється її структура, функціонування та роль у створенні зв'язності тексту та його образно-символічного рівня.

**Ключові слова:** *метаметафора, ієрархічний, код іносказання, самоорганізація, синергійний, байка, притча, приклад.*

**Піхтовнікова Л. С. МЕТАМЕТАФОРА: уточнение термина и подходы к анализу (на материале украиноязычных и немецкоязычных басен и притч).** В статье уточняется понятие метаметафоры, которое является дискуссионным в современной филологии. На примерах украиноязычных и немецкоязычных басен и притч объясняется её структура, функционирование и роль в создании связности текста и его образно-символической надстройки.

**Ключевые слова:** *метаметафора, иерархический, код иносказания, самоорганизация, синергетичний, басня, притча, пример.*

**Pikhtovnikova L. S. METAMETAPHOR: the Term Clarification and Approaches to Analysis (on the material of Ukrainian and German fables and parables).** The article clarifies the notion of a metametaphor that is controversial in contemporary philology. The structure, functioning and role of a metametaphor in the creation of the text coherence and its image and symbolic superstructure are explained on the examples of Ukrainian and German fables and parables.

**Keywords:** *metametaphor, hierarchical, circumlocution code, self-organisation, synergetic, fable, parable, example.*

Серед засобів виразності у художньому дискурсі найбільш потужну роль відіграє метафора і метонімія. Разом вони створюють справжні шедеври, але їх роль складається не тільки у виразності. Метафора виконує ще низку прагматичних функцій, серед яких відмітимо наступні: номінативна, концептуальна, оцінна, експресивна, функція впливу на адресата.

Використання традиційної метафори у деяких випадках є недостатнім для досягнення авторських цілей. У великих художніх текстах (романах), насичених імпліцитним смислом, у коротких сатиричних текстах (наприклад, у байках, притчах) звичайна метафора вже не може вмістити такий ємний зміст, виразити невиразне, що є задумкою автора. Тому в художніх текстах екстремального обсягу (розгорнуті романи або цикли художніх студій, об'єднаних однією ідеєю, та такі короткі й відносно короткі тексти як байки, притчі) не зрідка використовується певна надметафора, що має різний зміст складових, які втім мають спільну семантику. Такі над-

метафори переважно ієрархічні (побудовані як поверхи з нарощенням єдиного смислу).

Виникає завдання коректної назви надметафори та її дефініції. Претендентами на коректну назву можуть бути: 1) складна метафора; 2) композиційна метафора; 3) комплексна метафора; 4) супер-метафора; 5) гіпер-метафора; 6) мета-метафора. Назва «складна метафора» відображає тільки факт її складності (тавтологія) і нічого не свідчить про її структуру та інші чинники. Назва «композиційна метафора» була запропонована І. В. Арнольд. «Как образ, так и метафора или сравнение ... возможны на разных уровнях. Особый интерес представляет композиционная метафора, т.е. метафора, реализующаяся на уровне текста» [1:85]. Але це поняття І. В. Арнольд використовує виключно у межах стилістики декодування, не приділяючи увагу системним, текстотвірним якостям надметафори, її структурі. Назва «комплексна метафора» також не відображає структуру та глибину цього «комплексу».

Назва «супер-метафора» лише відображає об'єкт з підвищеними якостями і теж нічого не повідомляє про його структуру і сутність. Назва «гіпер-» відображає об'єкт із екстремальними якостями; це теж не підходить до досліджень над-метафори у художніх творах. Нарешті, назва «мета-метафора» містить такий смисл, що цей об'єкт є системою з кількох метафор, об'єднаних спільною ціллю та семантикою. Системною якістю мета-метафори є те, що вона організує усі свої складові як цілісний код іносказання для передачі певного ємного смислу. Усвідомлення наявності мета-метафори в художньому тексті відбувається індуктивно – через усвідомлення її складових та їх зв'язків. При інтерпретації художнього тексту можливий зворотний, дедуктивний рух – від мета-метафори в цілому до розуміння ролі й місця її складових – звичайних метафор.

Поняттям мета-метафори (або метаметафори, без дефісу) користується ряд дослідників. О. П. Воробйова розуміє метаметафору як метафору про метафору. Суть міркувань авторки (у нашому розумінні) полягає в тому, що певній метафорі надаються ще й інші, оригінальні, авторські метафоричні описи, тобто, метаметафори, якими пояснюються та розширюються основні властивості та функції попередньої метафори [2:76–83]. У даному трактуванні метаметафора розуміється як допоміжна, більш розширена номінація первинної метафори, яка виходить за межі художнього тексту. В такому розумінні цілком слушно вживання префіксу мета-, що позначає надтекстову рефлексію.

Однак, об'єктом нашого інтересу залишаються текстові метаметафори, тобто такі, що цілком містяться в художньому тексті і відображають складний об'єкт, образ або ідею.

Н. А. Фатєєва використовує поняття метатропа як масштабного коду іносказання, який створено автором або запозичено із інших творів. Під час взаємодії плану змісту і плану виразу відбувається запозичення не окремих елементів, а певного коду іносказання, що містить у собі семантичні комплекси з багатовимірною структурою. Ці комплекси названо Н. А. Фатєєвою метатропами, у тому числі метаметафорами. Метатропи – це глибинні функціональні залежності, що стоять за конкретними мовними утвореннями на усіх рівнях тексту і структурують модель світу певного автора [3:57].

Таким чином, можна експлікувати визначення, за яким метаметафора є складна ієрархічна структура, код іносказання, що транс-

формує семантику текстових об'єктів, образів, концептів, які складають уявлення автора та його інтенції. Завдяки ієрархічній побудові, метаметафора скріплює собою художній текст, створюючи парадигматичні зв'язки його фрагментів. З цього погляду метаметафора сприяє самоорганізації смислів тексту, і таким чином, вона синергетична за своєю природою.

Наведемо приклад байкового тексту українського словацького байкаря М. Ксеняка, в якому міститься метаметафора.

**М. Ксеняк**

**Куряча суперечка**

На дворі підняли крик дві Курки. / – А ти, Сусідонько, сьогодні вранці гребла в смітнику правою ногою, а потім . . . / Друга не дала їй домовити: – Погано бачила. Спочатку я двічі гребанула / правою, це правда, але потім я вперто гребла / тільки лівою! / – Ні, ні, я добре бачила! – не здавалась Перша. / – Киньте, сестрички! – таємниче звернувся / до них Півень, – краще все напишіть, а там . . . Далі не доповів. / Згодом важко зітхнув, переборюючи в собі / щось і закінчив таким шепотом, що ледве / було чути кілька слів: / а там історія вас розсудить! / Історіє, бідна мати, що інше тобі рішати? [4].

У наведеній байці присутня метаметафора із ієрархічною, і навіть, телескопічною побудовою. Нижчий рівень метаметафори – це метафора безглуздя, що виникає у суперечках без змісту (або з іншим психологічним підтекстом). Дорікання однієї байкової фігури іншій (Курка – Курці), хто якою ногою гребе, та виправдовування – це метафора цензури, яку намагаються вчинити з певною метою. З точки зору третього персонажа байки (Півня), а також із нашої точки зору подібна цензура безглузда. Але персонаж (Півень) не може цього довести тупим Куркам і тому іронічно вдається до більш поширеної метафори. Ця метафора визначає Історію як окрему байкову фігуру, яка може самотійно когось «розсуджувати», щось «вирішувати». В байці іронічно йдеться про те, що потужна «Матінка історія» змушена вирішувати й дрібниці. Таким чином, перша і друга частини метаметафори мають спільну семантику; друга частина – метафора Історії – обіймає собою першу частину: метафору безглуздя цензури. З погляду на те, що байка була написана напередодні «бархатної» революції 1968 року у Чехословаччині, повністю стає зрозумілим глибокий підтекст цієї байки словацького автора.

Аналіз наведеної байки дозволяє висунути гіпотезу про те, що у кожній байці, що має мораль або образно виражений висновок, у цьому висновку міститься ємна концептуальна метафора. Саме вона складає верхній поверх метаметафори байки. Для підтвердження гіпотези необхідна студія численних текстів байки, але обсяг представленої роботи цього не дозволяє. З метою підкріплення гіпотези наведемо ще приклади.

**М. Ксеняк**

#### **Без коріння**

Висхнута Груша скаржиться соковито-зеленій Вербі: / – коріння підрізали, от і сохну./ – Через кілька корінців і плачешся, як дитина! – дивується Верба. / – Коріння, Вербе, основа основ! – пояснює Груша. / – І не скажу! – сперечається Верба: / – Корінці? Не варто навіть згадувати їх! / – З мене, наприклад, вирубай кола, із кола знову буде Верба! / Нічого не відповіла Груша, тільки подумала: / Чи коріння дикості справді безсмертне? [4].

У цій байці перший рівень мета метафори – це метафора-алегорія протистояння особистостей, одна з яких несе культуру, а друга – примітивне пристосування до середовища. Другий, вищий рівень – образне, метафоричне узагальнення – «коріння дикості», тобто витoki й сутність безкультур'я, яке є невмирущим.

В обох наведених прикладах метаметафори побудовано таким чином, що метафора першого рівня слугує основою до узагальненої метафори другого рівня.

Розглянемо відому притчу-приклад А. Шопенгауера.

**A. Schopenhauer**

Eine Gesellschaft Stachelschweine drängte sich, an einem kalten Wintertage, recht nahe zusammen, um, durch die gegenseitige Wärme, sich vor dem Erfrieren zu schützen. Jedoch bald empfanden sie die gegenseitigen Stacheln; welches sie dann wieder von einander entfernte. Wann nun das Bedürfnis der Erwärmung sie wieder näher zusammen brachte, wiederholte sich jenes zweite Übel; so dass sie zwischen beiden Leiden hin und hergeworfen wurden, bis sie eine mäßige Entfernung von einander herausgefunden hatten, in der sie es am besten aushalten konnten. – So treibt das Bedürfnis der Gesellschaft, aus der Leere und Monotonie des eigenen Innern entsprungen, die Menschen zu einander; aber ihre vielen widerwärtigen Eigenschaften und unerträglichen Fehler stoßen sie wieder von einander ab. Die mittlere Entfernung, die sie endlich herausfinden, und bei welcher ein Beisammensein bestehn kann, ist die Höflichkeit und

feine Sitte. Dem, der sich nicht in dieser Entfernung hält, ruft man in England zu: keep your distance! – Vermöge derselben wird zwar das Bedürfnis gegenseitiger Erwärmung nur unvollkommen befriedigt, dafür aber der Stich der Stacheln nicht empfunden. – Wer jedoch viel eigene, innere Wärme hat, bleibt aus der Gesellschaft weg, um keine Beschwerde zu geben, noch zu empfangen [5].

**А. Шопенгауер**

Притча про дикобразів (без назви) (переклад мій – Л. П.)

Одного зимового дня Дикобрази тісно збилися до купи, щоб захистити себе від холоду, зігріваючись взаємним теплом. Але відразу ж вони відчули біль від голок, і це змусило їх знову віддалятися одне від одного. І коли потреба у теплі знову зводила їх разом, повторювалось те ж саме лихо; так би їх і кидало від одного лиха до іншого, якби вони не знайшли ту єдину помірну середню відстань, яку вони могли витримати найкращим чином. – Так само і потреба людей у спілкуванні, яка виникає від пустоти й одноманітності внутрішнього світу, підштовхує їх один до одного; але їх численні огидні риси та тяжкі помилки знову відштовхують їх один від одного. Середня відстань, яку вони, нарешті, знаходять, і з якою їх співіснування стає можливим, це – ввічливість та гарні манери. Тому, хто не дотримується цієї відстані, в Англії говорять: keep your distance! – „Тримай відстань!“. – Хоча через це потреба у взаємному теплі задовольняється далеко не повністю, але ж зате і болю від голок не відчуваєш. – Та ж людина, що має багатий внутрішній світ, наповнений своїм теплом, уникає спілкування заради тепла, щоб не спричинити болю ні іншим, ні собі.

Слід зауважити, що цей текст не є власне притчею; він є конгломератом притчі, байки й прикладу як дидактичних типів тексту, і таке явище є непоодиноким серед цих споріднених форм. Можна припустити, що незвичайний змішаний тип цього тексту сприяє ієрархічності його образно-символічної надбудови, в якій також присутня метаметафора з ієрархічною структурою. Нижчий рівень метаметафори – алегоричний приклад розумної поведінки тварин у природі, який застосовано до життя і соціальної поведінки людей. Наступний рівень – це метафора відстані між людьми, що виражає різницю їх індивідуальностей, і водночас, це метафора компромісу. На другому, більш високому, рівні метаметафори цей компроміс досягається образом-символом середньої, оптимальної, помірної відстані – *mäßige Entfernung, mittlere Entfernung* –, (що рідною мовою у разі більш вільного перекладу

можна було б передати словами «золота середина», а саме так сприймається контекстуально синонімічний повтор слів *mäßige Entfernung, mittlere Entfernung*). Для людей, що її не дотримуються, також образно за рахунок інтертекстуального включення вказано: «тримай відстань» – *keep your distance!*

Метафора більш високого рівня – повторне називання середньої відстані, що у нашій ментальності асоціюється з образом «золота середина», – має більш ємний смисл, ніж компроміс між колочими особистостями. Золота середина взагалі означає досягнення оптимального положення у будь-якій суперечливій ситуації. Для досягнення компромісу, що веде до «золотої середини», надається узагальнена образна рекомендація – тримай відстань.

Феномен метаметафори у художніх текстах надає їм розширений простір, у якому з'являється можливість виразити авторську ідею, задум у кодах іносказання, значно потужніших, ніж у традиційній метафорі. Потужність проаналізованої метаметафори – в тому, що вона, існуючи в тексті, продовжує існувати і поза текстом, впливаючи через архетипи підсвідомого образно-символічно на поведінку людини у соціальному середовищі.

Перспективу подальшого вивчення метаметафори вбачаємо у дослідженні її функціонування у великих текстах романів, де вона має розгалужену структуру. Цікавим здається також розробка її фреймового представлення, роль метаметафори в утворенні текстових концептів та її синергетичний аспект.

### Література

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка / И. В. Арнольд. — М. : Просвещение, 1990. — 301 с.
2. Воробйова О. П. Метафори про метафору: дидактичний сценарій / О. П. Воробйова // Зап. з ром.-германської філології. — 2010. — Вип. 25. — С. 76—83.
3. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности или интертекст в мире текстов / Н. А. Фатеева. — М. : Агар, 2000. — 280 с.
4. Ксеняк М. Байки / М. Ксеняк. — Братислава, 1974. — 78 с.
5. Krusche D. Aufschluss. Kurze deutsche Prosa im Unterricht Deutsch als Fremdsprache / D. Krusche. — Teil 1: Texte. — 5-te Aufl. — Bonn : Inter Nationes, 1992. — 248 s.